

РОЗДІЛ VI. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-2-12>

УДК 343.982.43

ДЕЯКІ МЕТОДИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ РУКОПИСНИХ ЗАПИСІВ

Русова О.Л., судовий експерт

*Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України,
вул. Ковтуна, 34, м. Харків, Україна
rusovaoksana445@gmail.com*

Розглянуто проблемні питання, що виникають за небезпечного впливу, який таїть в собі виборча концентрація мислення експерта-почеркознавця під час дослідження та за умови впливу різних факторів на ознаки почерку в процесі ідентифікації рукописних записів.

Ключові слова: методи ідентифікації, почерк, експерт-почеркознавець, письмові рухи, виборча концентрація мислення.

SOME METHODS OF HANDWRITTEN RECORDS IDENTIFICATION

Rusova O.L.

*Kharkov Scientific-Research Expert-Criminalistic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine,
str. Kovtuna, 34, Kharkov, Ukraine*

The article considers problematic issues that arise under dangerous influence, which is inherent in selective concentration of the thinking of a graphologist during investigation and under the influence of different factors on handwriting characteristics by identifying handwritten records.

The problems of dangerous influence, which is concealed in selective concentration of the thinking of graphologist during investigation, were considered in papers of such scientists as D.O. Hebb, A.S. Osborne, S. Harrison, D. Hilton, and the problem of influence of different factors on characteristics of handwriting was the research subject for such scientists as R. Pofahl, J. Taft, G.W. Allport, M.V. Wulff, P.K. Anokhin, N.A. Bernstein, A.V. Zaporozhets.

Therefore, the purpose of the article is to study psychological processes accompanied the process of comparing visual samples to understand the reasons of subjective confidence of a graphologist as well as to find out the sources of potential mistakes during evaluation of his conclusions.

There are two different identification methods. One of them is an objective method of analysis and compare physical characteristics by their form, quantity, allocation and combination, as it takes place with respect to fingerprinted identification and chemical analysis. Other method is a subjective one for recognition of a person, items, voices, sounds and other objects by virtue of fast comparison with previous impressions kept in memory.

Selective concentration of thinking is a degree of focus on a certain result which influences perception of reality. Dangerous influence, which is concealed by it, is familiar for experienced graphologists.

Based on the analysis, it was established that if after manuscripts authenticity identification, an expert tries, for a control, to prove himself the falseness of his conclusions paying attention not to coincidences, but to differences, he may find out that many cases have valid evidence against authenticity. It remains to come to the conclusion that the expectation of a certain conclusion affects perception, that is, the fact that images are concentrated on the search for their own similarity.

Relatively situational factors influencing handwriting, it is hard to generalize them as well-known, individual, specific forms of adaptation give a lot of different reactions to the same irritant agents. It is

worthwhile to repeat the well-known fact that comparing two samples of the writing with for the purpose of identification, it is necessary to try they were written, if possible, in similar circumstances.

Key words: identification methods, graphologist, writing movements, selective concentration of thinking.

Необхідність дослідження почерку для судових цілей зростає одночасно з посиленням потреб людської цивілізації. Сьогодні стали частіше призначатися експертизи і проводитися дослідження і від їх результату можуть залежати питання майна, земельних відносин і навіть свободи. До того ж – як у пересічних випадках, так і у відносно складних і важких завданнях часто досить поверхнево ставляться до здійснення такого способу дослідження. Тому і виникають помилки під час ідентифікації почерку. Хоча завдання, яке ставиться для вирішення, вимагає певної технічної досвідченості і спеціальних знань, які повинні бути науковим чином використані і застосовані.

У різний час проблемами небезпечного впливу, який таїть в собі виборча концентрація мислення експерта-почеркознавця під час дослідження, приділялась увага у роботах таких вчених, як: Д.О. Хебб, А.С. Осборн, С. Гаррісон, Д. Хілтон, а також такій проблемі, як вплив різних факторів на ознаки почерку, приділялась увага у роботах таких вчених, як: Р. Пофал, Дж. Тафт, Г.В. Оллпорт, М.В. Вульф, П.К. Анохін, Н.А. Бернштейн, А.В. Запорожець.

Отже метою статті є вивчення психологічних процесів, супутніх процесу порівняння зорових зразків, з метою з'ясування причини суб'єктивної впевненості експерта-почеркознавця, а також виявлення джерел можливих помилок під час оцінки його висновків.

Існують два різних методи ідентифікації. Один з них – це об'єктивний метод аналізу і порівняння фізичних характеристик за їх формою, кількістю, розташуванням і поєднанням, як це має місце в ідентифікації за відбитками пальців і в хімічному аналізі. Інший метод – суб'єктивний метод впізнання особистості, предметів, голосів, звуків та інших об'єктів шляхом швидкого порівняння з колишніми враженнями, збереженими в пам'яті.

Об'єктивний метод ідентифікації спирається на два фактори: на сталість ідентифікаційних ознак, які досліджуються, і на імовірнісні розрахунки доказу неможливості випадково зустріти виявлені поєднання ідентифікаційних ознак у двох різних об'єктах. Під час використання цього методу спеціальні знання також необхідні, як і за будь-якої методики ідентифікації. Суб'єктивний (неаналітичний) метод ідентифікації передбачає, що попередні знання не можна передати іншим. Процес впізнання відбувається в центральній нервовій системі пізнавальної особи, яка в кращому разі може повідомити прикмети людини або речей – об'єктів впізнання [4, с. 18–19].

У судовій практиці суб'єктивний метод ідентифікації (або впізнання) має першорядне значення. Для людей – це природний шлях орієнтування в навколишньому середовищі.

Акт впізнання може бути свідомим процесом, який обдумано направляється або приходиться у формі раптового рішення, що відображає інтуїтивне уявлення. Очевидно також, що вся судова процедура спрямована на встановлення доказових фактів і в значній мірі залежить від такого роду рішень. Предмети, особи та їх дії орієнтуються не тільки шляхом безпосереднього впізнання їх свідками, але також за усним описом прикмет або слідами, залишеними на місці злочину. Та чи інша особа може бути упізнана за ходом та іншими рухами, і навіть мотиви злочинних дій ідентифікуються на основі висновків з явно вираженої поведінки.

Всі, що беруть участь в судовому процесі, повинні виходити з однакової оцінки суб'єктивного (неаналітичного) впізнання: люди в значній мірі покладаються на улюблені ознаки для ідентифікації – ознаки, які використовуються завдяки інтуїції або за методом спроб і помилок [4, с. 19].

Під час ідентифікації почерку експерт змушений встановлювати особу шляхом порівняння рухів, що відобразилися в рукописі. Своє завдання він виконує не на основі порівняння і розрахунку постійних характеристик, як це робиться під час використання об'єктивного

методу. Це також не суб'єктивна форма безпосередньої ідентифікації на основі ознак, що збереглися в пам'яті. В деякому сенсі експерта-почеркознавця можна порівняти зі свідком, який пізнає добре відому йому людину за ходом, позою або іншими складними рухами, що часто спостерігалися, не бачачи саму особу. Експерт порівнює сліди цілеспрямованих рухів, зафіксованих у традиційних письмових знаках приладом для написання в різних умовах виконання почерку. Хоч традиційні письмові знаки накладають деякі обмеження на вільне вираження індивідуальних прийомів рухів, експерт-почеркознавець знаходиться дещо в кращому становищі, ніж свідок (він може порівнювати лише скороминущі враження), оскільки може дослідити записи цих рухів, коли йому буде завгодно. З іншого боку, експерт-почеркознавець, можливо, ніколи не бачив людини, рукописні записи якої він намагається ідентифікувати, і повинен зробити відповідні висновки зі зразків почерку людини, які, як передбачається, характеризують її рухові навички [4, с. 18–19].

Отже завдання експерта в процесі дослідження наданого документа частково аналогічне завданню мистецтвознавця, який намагається встановити авторство картини, познайомившись з іншими роботами цього ж художника. Всі міркування щодо творчого періоду, стилю, манер, змісту, засобів вираження, умисних змін чи підробок, що так важливо під час оцінки творів мистецтва, мають місце і в процесі дослідження почерку. Аби зрозуміти причини суб'єктивної впевненості експерта-почеркознавця, а також виявити джерело можливих помилок під час оцінки його висновків, потрібно вивчити психологічні процеси, що супутні процесу порівняння зорових зразків [4, с. 18–19].

Зрозуміти діяльність експерта, коли він ретельно досліджує і порівнює ознаки зразків почерку з ознаками почерку наданого на дослідження документу, можна, розглянувши фізіологічні процеси, пов'язані з утримуванням образів у пам'яті [4, с. 18–19].

Якщо виходити з робіт Д.О. Хебба та інших авторів, образи утримуються в пам'яті завдяки «відображенню» їх на окремих ділянках мозку за допомогою електрохімічних реакцій. Ці змодельовані електричні зміни мозку являють собою клітинні системи (cell assemblies), як їх називає Д.О. Хебб, і складаються вони з нервових клітин, електрично змінених і поєднаних одна з одною у замкнутий контур [2].

Клітинні системи, пов'язані із зоровими враженнями, як передбачається, можуть мати «код», якщо не малюнок, зображення яке сприймається, оскільки ці системи здатні до відтворення зображення як в думках, так і в процесі праці, наприклад, робота художника над картиною. Про наявність анатомічно структурних «зображень в мозку» можна зробити висновок з наступного: якщо від рухів, що спостерігаються в навколишньому середовищі, у пам'яті залишаються змодельовані сліди, вони можуть бути збережені у вигляді образу дій для майбутньої поведінки, здатних створювати змодельовані форми руху, навіть якщо вони ніколи раніше не виконувалися. Наприклад, якщо чоловікові, який знаходиться в стані гіпнозу, накажуть уявити себе жінкою, він виконає виключно складні завдання на основі розумового образу і в силу простого наказу.

Сприйняття образу і відновлення його в пам'яті можуть відбуватися під впливом свідомої спрямованості уваги або, висловлюючись фізіологічними термінами, під впливом певної кількості нейрогормонів, що виділяються в даній ситуації. Гормони допомагають втілювати образ у нашій пам'яті, змінюючи інтенсивність і «незгладимість», і мабуть, вони наділяють нас здатністю добирати та висувати на передній план вибрані образи шляхом простої концентрації, тоді як інші сліди в пам'яті, стираючись, відсуваються на задній план [4, с. 20].

Небезпечний вплив, який таїть в собі виборча концентрація мислення, добре знайомий досвідченим експертам-почеркознавцям. Виборча концентрація мислення – це ступінь зосередженості на очікуванні певного результату, що впливає на сприйняття дійсності. Якщо експерт після встановлення автентичності рукописів спробує потім заради контролю довести самому собі помилковість свого висновку, приділяючи увагу не збігам, а відмінностям, він може виявити, що тепер у багатьох випадках перед ним постануть переконливі докази не на

користь автентичності. Залишається констатувати, що очікування певного висновку впливає на сприйняття, тобто образи концентрувалися на пошуках власної подібності.

У роботах А.С. Осборна, С. Гаррісона, Д. Хілтона і ряду німецьких авторів вказується на цей процес виборчого сприйняття під час проведення експертизи почерку, а в методах психології (у різних методах тестування і так далі) продовжують розвивати і використовувати це явище як давно вирішене питання. На закінчення можна сказати, що уявне інтегрування образів, поступово підготовлюючи або встановлюючи автентичність, або заперечуючи її, знаходиться під впливом факторів поведінки, які зміщують центр уваги і змінюють його рівень, інакше кажучи, міняють «робочий настрій» експерта під час процесу порівняння, а отже впливають на його остаточне рішення.

Тепер звернімо увагу на психологію особи, що пише. Вище вже згадувалося, що основними засобами ідентифікації почерку для експерта є зразки письма, які, як передбачається, характеризують рухові навички саме певної людини і нікого іншого. Після порівняння із документом, наданим на дослідження, автентичність (за відсутності відповідних відмінностей) встановлюється на основі збігів, які за своїм поєднанням і рідкістю (і того й іншого разом) вважаються неповторними. Відсутність автентичності або заперечення її встановлюється на основі достатньої кількості відмінностей, які не можна пояснити ніякими розумними факторами, пов'язаними з певними обставинами [4, с. 20–21].

Широко поширена думка про неповторність почерку людини ґрунтується на індивідуальності особистості, індивідуальних особливостях і своєрідності її рухів в процесі письма. Проблеми, що виникають у зв'язку з таким мінливим об'єктом, як ознаки почерку, зазвичай вирішуються кількома способами. Одні рекомендують експертам обмежуватися тільки висновками різного ступеня вірогідності. Інші, намагаючись спиратися на об'єктивні методи, просто додають ще одну рису до свого переліку характеристик, які повинні порівнюватися, а саме – ступінь «природних варіацій». А деякі намагаються статистично обчислити доказове значення сполучень окремих ознак, що зустрічаються в почерку. Звичайно, існує загальна думка, що всі фактори, які мають відношення до умов письма – матеріал для письма, мета, темп, зміст письма і так далі, потрібно вивчати і брати до уваги.

Хоча теорія «природних варіацій», автором якої є Г.А. Купріянова, й інформація про умови письма можуть пояснити відмінності між зразком і сумнівним письмом або дадуть можливість переконливо довести справжність на основі наявності такого ж роду варіацій, основна проблема залишається невирішеною. Вона полягає в наступному: яким чином експерт може з упевненістю встановити відмінності між індивідуальним комплексом ознак і родовими ознаками, властивими групі людей, наприклад національній, соціальній, професійній або культурній групі. Відповідь можна отримати лише завдяки багатому досвіду та за наявності достатньої кількості зразків почерку групи людей, про яку йде мова.

Кожному експерту, що намагається використовувати об'єктивні методи вимірювання або будь-яку іншу форму кількісних досліджень в експертизі почерку, ці методи допоможуть під час класифікації і запереченні автентичності. Але це майже трюїзм (загальновідома істина), що почерк не можна розглядати на основі принципів, запозичених із області ідентифікації відбитків пальців, і що всі схеми потерпіли поразку, коли хтось інший, а не їх автор, намагався їх застосувати [4, с. 21].

Тому цілком природно, що експерти-почеркознавці всіма силами намагаються поповнювати свої знання, виявляючи нові аспекти цієї проблеми. Одним із них є медичний аспект.

Спроба вивчити проблему почерку з медичної або нейрофізіологічної точки зору була зроблена гамбурзьким психіатром Р. Пофалом в його роботі «Психофізіологія, що виражається в психоневрологічних захворюваннях» [3] Такими дослідженнями займалися також інші автори, а саме: німецький лікар А. Ерленмейер [15], лікарі-психіатри крепелінської школи А. Гросс, А. Дьель, М. Майер [16; 17; 18]. У Росії досить цікавими є

спостереження психіатрів М.М. Манасеїної і В.Н. Образцова [19, 20]. В працях провідного вченого в галузі судової медицини В.В. Томіліна [21; 22; 23], можна виділити п'ять елементів, які впливають на письмо: вроджені форми рухів; придбані прийоми рухів; зміни нервово-м'язової напруги; уявний образ необхідної форми написання букв; чинники поведінки в специфічних умовах письма.

Перший елемент відноситься до вроджених форм руху, вони мають повторюваний, ритмічний характер і пов'язані з рефлексивною й інстинктивною поведінкою. Це вроджений рух назад-вперед, як, наприклад, кивання головою, хитання, проявляється в процесі письма як чергування дій розгинання і згинання за ритмічного руху п'ясті руки (вгору-вниз), що поступово переміщається в напрямку до кінця рядка. Його прояв — це спрощений рух вгору-вниз під час написання букв «t», «i» та «h». Це також впливає на швидкість і ритм написання інших більш складних літер [4, с. 22].

Такий рух вгору-вниз управляється взаємодією активуючих і уповільнюючих нервових імпульсів, що надходять із протидіючих нервових центрів головного мозку (Globus pallidus і Corpus striatum), і виконується без участі вищих нервових центрів. Ритмічна одиниця має деякі вимірювані властивості, які виражаються в одиницях часу, міри і протяжності прикладеної сили. Більшість зазначених властивостей елементарної форми руху не можуть бути виміряні, але вони мають специфічні характеристики. Проявляються вони головним чином у мікроструктурі штриха, що зазвичай називається якістю рядка (line-quality). Їх можна визначити такими словами, як: закруглені, чіткі, плавні й однорідні за будовою або змащені, незграбні і бахромчаті, а також жорсткі, сильні, тверді або м'які, зв'язкові або уривчасті, або ламані.

Елементарний рух вгору-вниз найкраще виконується з середньою швидкістю. Якщо такий рух виконується дуже швидко, з'являється уривчастий рух або звуження розстановки елементів букв. Занадто повільний рух може розчленуватися на окремі рухи. Крім того, занадто сильний натиск ускладнює рух, який повинний бути ритмічним і легким. Тому успішно виконаний рух вгору-вниз говорить про врівноважену, вільну та оптимальну координацію, характерну для нормально функціонуючої нервової системи.

Особливості цих елементарних рухів піддаються мимовільним змінам, хоча вони менш сприйнятливі до навмисних спотворень [4, с. 22].

Другий елемент відноситься до придбаних прийомів рухів, виконання яких частково контролюється вищими нервовими центрами головного мозку, пов'язаними з утворенням свідомих рухових навичок. Рух вгору-вниз – це примітивна, елементарна форма рухової дії. Придбані ж прийоми руху, які включають окремі керовані рухи, відносяться до більш диференційованих. Сучасні навички письма зумовлюють переплетіння обох форм рухової дії, тому що письмо вимагає як ритмічної безперервності руху вгору-вниз, так і швидкого одночасного формування традиційних буквених форм.

Дж. Тафт, Г.В. Олпорт, М.В. Вульф і багато інших авторів вказували на відносну сталість набутих рухів. У процесі письма такий рух змінює стандарти приписів щодо форми, розподілу в просторі та інших характеристик (наприклад тиск, величина ступеня зв'язності рухів під час з'єднання літер, нахил і цілий ряд добре відомих особливостей, які застосовуються як ідентифікаційні ознаки почерку). Цей рух фактично служить причиною відхилень від стандартних прописів, відхилень, в яких і виявляються найбільш цінні ознаки почерку.

Третій елемент – м'язове напруження – є одним з найбільш постійних факторів, що впливають на почерк, водночас – найбільш важливим і єдиним вирішальним чинником зміни почерку. Є достатня кількість клінічних та експериментальних даних, які доводять, що постійна м'язова напруга не тільки характеризує особистість, але і зміни м'язової напруги складають частину звичних захисних засобів людини [4, с. 22–23].

Фізичний рух виконує роль постійних механізмів, призначених для розвантаження напруги і зняття відчуття неспокою і страху. Дослідження з вивчення стану гніву показують, що найбільш часті пориви у відповідь на гнівне роздратування виражаються в різких словесних формах, фізичному нападі, втечі або в пронизливих криках і воляннях. Всі ці дії вимагають підготовки у формі напруги, що поступово створюється у відповідних центрах і викликає дрібні скорочення в тих м'язах, які народжують очікувану активність.

Фізіологічні аспекти м'язової напруги були темою досліджень багатьох вчених, зокрема і для Р. Пофала, який встановив відмінності між двома окремими типами напруги, що проявляються в почерку [3]. Один тип напруги характеризується спрямованістю пози, він виявляється у створенні усіх різновидів штрихів у результаті тиску знаряддя письма на папір. Розглянутий тип напруги називається «тиском». Інша форма м'язової напруги стабілізує суглоби п'ясті руки шляхом скорочення всіх м'язів, що беруть участь у процесі тримання ручки. Це здійснюється за допомогою статичної енергії і називається, за Р. Пофалом, «напругою нерухомості». «Тиск» характеризується ритмічним чергуванням напруги і розслабленням під час руху вгору-вниз, тоді як «напруга нерухомості» являє собою статичну форму «ізотонічного» м'язового скорочення.

Під час розгляду цієї постійної напруги Р. Пофал встановив п'ять рівнів нерухомості суглоба [3], які, як він визначив, слугують ознакою основного стану м'язового напруження людини.

Рівень I. Нерухомість, або ослабленість, що викликає недбалий та неохайний рух. Тут проявляється вплив активізованих нервових центрів головного мозку на верхню частину п'ясті руки, тоді як стримуючий дію *Corpus striatum* виявляється занадто слабким. Активізуючі імпульси викликають вільні рухи приладу, який пише і ковзає за всіма напругами [4, с. 23].

Рівень II. Деяка нерухомість, що дає можливість здійснювати розслаблене повторення руху. Тут ми маємо справу з чудовою координацією активуючих та гальмівних нервових центрів головного мозку (*Globus pallidus* і *Corpus striatum*), характерними для вільного перебігу вроджених форм повторюваного руху.

Рівень III. Помірна нерухомість, яка породжує добре керовану еластичність руху і врівноваженість. Цей рівень відрізняється від попереднього додатковим впливом кори головного мозку. Окремі, добре керовані рухи, виконуються в результаті взаємодії трьох нервових центрів. Ця стадія є ідеальною для прояву рухових навичок людини, оскільки тут спостерігається еластичність, але не настільки вільна, як у рівні II, разом з тим спостерігається врівноваженість і керованість, але не настільки жорсткі, як у рівні IV.

Рівень IV. Надмірна нерухомість викликає напруженість або гальмування «тиску». Тут спостерігаються два можливі прояви напруги, ступінь залежності від трьох взаємодіючих нервових центрів головного мозку відіграє домінуючу роль для певної людини. Сповільненість руху і нерівності у почерку викликаються надактивністю стримуючого механізму головного мозку, тоді як у почерку осіб, індивідуальність яких підпорядкована пануванню вищих нервових центрів головного мозку, виявляється деяка скутість рухів. Свідомий контроль може допомогти автору домогтися гарної якості письма, тобто однорідної і рівної структури рухів [4, с. 24–25].

Четвертий елемент відноситься до ефекту впливу на розумовий образ написання необхідної форми букв. Він спочатку викликається стандартами прописів і піддається сильному впливу змін смаку і факторів, пов'язаних з розвитком людини протягом всього її життя. Добре також відомо, що молодь і деякі дорослі переймають форми руху під час виконання букв, а іноді і всю манеру письма від своїх друзів або дорослих родичів.

Деякі дуже вразливі люди, зосередивши свою увагу на процесі написання відповідного листа, можуть написати його почерком, аналогічним почерку адресата, явно ним «пронявшись». Закохані, які часто переписуються, подружні пари або члени однієї і тієї же

сім'ї також мають тенденцію до прояву подібних рис у своїх почерках. Незалежно від того, чи є ці останні подібності результатом ідентичних прийомів рухів – вроджених або придбаних, або це результат «чутливості», вони можуть ввести в оману.

Чуттєво-рухова інтеграція в головному мозку працює в обох напрямках завдяки нервовим зв'язкам між сприйняттям і дією, викликаючи «зворотний зв'язок», перекривання і тимчасове «зберігання» чужих прийомів рухів. [4, с. 27–28].

П'ятий елемент, тобто умови письма, добре відомий усім експертам-почеркознавцям. Можна додати, що тимчасовий розлад центральної нервової системи, викликаний будь-яким перенапруженням, робить людину більш нетерплячою і неухважною під час написання букв. Стан занепокоєння ставить особливу проблему: в одних ця реакція виражається активною формою, спрямованою назовні, викликає надмірні рухи, тоді як інші стають пасивними, замикаються і занурюються в стан спокою.

Від осіб, які перебувають у стані неспокою або великого збудження, можна очікувати або укрупнених, переривчастих рухів, або рухів, що ведуть до зменшення розміру літер та натиску. З іншого боку, прояв тим, хто пише, почуття радості робить письмо більшим, а його протяжність рівнішою.

Триває вивчення питання про вплив ліків на письмо, але наразі отримані різні і невтішні результати. Сучасній науці відомо, що письмо є набутою системою знань, умінь і навичок. Різні індивідуальні реакції на ідентичні ліки, відомі і в інших сферах життя, відносяться також і до письма. [4, с. 28].

Підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що ситуаційні фактори, що впливають на почерк, загальновідомі, індивідуальні форми пристосування дають так багато різних реакцій на однакові подразники, що узагальнення їх стає досить важким. Слід лише повторити добре відомий факт, що під час порівняння двох зразків письма з метою ідентифікації потрібно постаратися, щоб вони були написані по-можливості за аналогічних обставин.

Під час оцінки змін почерку до тих даних, якими володіє експерт-почеркознавець, можна додати досвід, накопичений в галузі медицини. Відповідні реакції на стрес або зміни стану здоров'я людини, так само як і ефект психотерапії, надають значний вплив на постійне м'язове напруження, яке в свою чергу впливає на певні ознаки почерку. Таким чином, не слід вважати, що зразок письма проявляє людину, скоріше він характерний для цієї людини в певний період його життя і за специфічних обставин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science. USA, 1965. v. 56. № 4, P. 528–539.
2. Хебб Д. О. Организация поведения: учебник психологии. Нью-Йорк, 1949.
3. Pophal R. Zur Psychophysiologie der Spannungs-Erscheinungen in der Hand-schrift. Greifenverlag, Rudolfstadt, 1949.
4. Экспертиза почерка за рубежом: сб. реферативных переводов №20 / сост. Самигина Э.Д. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1970. 60 с.
5. Почерковедческая экспертиза: курс лекций / ред. Волкова С.В., Розенкова Е.В., Шнайдер А.А. Волгоград: ВЮИ МВД России, 1999. 200 с.
6. Дійсність. Вікіпедії – вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Дійсність> (дата звернення: 31.05.2018).
7. Васильев В.Л. Юридическая психология: учебник для вузов. Изд.6-е, испр и доп. Питер: Питер Пресс, 2009. 608 с.
8. Климов Е.А. Основы психологии: уч. для вузов. Москва: ЮНИТИ, 1997. 295 с.

9. Немов Р.С. Психология: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: в 3 кн. 4-е изд. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. 640 с.
10. Основи психології: підручник / за загал. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. Київ: Либідь, 1995. 632 с.
11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: учебник: в 2-х т. Санкт-Петербург: Питер Ком, 1998. Т. 1. 688 с.
12. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: учебник: в 2-х т. Москва: Педагогика, 1989. Т. 2. 487 с.
13. Мислення, його властивості та якості. Різновиди та механізми мислення. Психологія особистості правоохоронця: реферат. URL: <http://ua.textreferat.com/referat-11061.html> (дата звернення: 31.05.2018).
14. Увага, уявлення, уява: реферат. URL: <http://ua.textreferat.com/referat-11058-1.html> (дата звернення: 31.05.2018).
15. Eriennmeyer A. Die Schrift. Grundzuge ihrer Physiologie und Pathologie. Stuttgart, 1879.
16. Gross A. Untersuchungen über die Schrift Gesunder und Geist-eskranken / Psychologische Arbeiten herausgegeben von Emil Kraepelin. Leipzig, 1899. Bd. 11.
17. Diel A. Über die Eigenschaften der Schrift bei Gesunden. Ibid. Leipzig, 1901. Bd. 111.
18. Mayer M. Über die Beeinflussung der Schrift durch den Alkohol. Ibid. Leipzig, 1901.
19. Манасейна М.М. О письме вообще, о зеркальном письме в частности и о роли обоих полушарий головного мозга. Санкт-Петербург: Я. Третья, 1883. 160 с.
20. Образцов В. Письмо душевнобольных. Казань, 1904.
21. Томилин В.В. Физиология, патология и судебно-медицинская экспертиза письма. Москва: Медгиз, 1963. 235 с.
22. Томилин В.В. Основы судебно-медицинской экспертизы письма: дисс. ... докт. мед. наук. Москва, 1969.
23. Томилин В.В. Основы судебно-медицинской экспертизы письма. Москва: Медицина, 1974. 125 с.

REFERENCES

1. Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science (1965), USA, v. 56. № 4, pp. 528–539.
2. Hebb, D.O. (1949), *Organizatsiya povedeniya: uchebnik psikhologii* [Organization of behaviour: study guide], New-York.
3. Pophal, R. (1949), *Zur Psychophysiologie der Spannungs-Erscheinungen in der Hand-schrift*. Greifenverlag, Rudolfstadt.
4. Samigina, E.D. (1970), *Ekspertiza pocherka za rubezhom: sb. referativnykh perevodov №20* [Handwriting expert examination abroad: collection of summary translation No 20], VNIИ MVD SSSR, Moscow, Russia.
5. Volkov, S.V., Rozenkov, E.V., Shnayder A.A. (1999), *Pocherkovedcheskaya ekspertiza: kurs lektsiy* [Handwriting expert examination: lecture course], VYuI MVD Rossii, Volgograd.
6. Reality. Wikipedia is a free encyclopedia, available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Дійсність> (accessed: 31.05.2018).
7. Vasil'ev, V.L. (2009), *Yuridicheskaya psikhologiya: uchebnik dlya vuzov* [Legal psychology: study guide for HEIs], 6th revised edition, Piter Press, St. Petersburg, Russia.

8. Klimov, E.A. (1997), *Osnovy psikhologii: uch. dlya vuzov* [Fundamentals of psychology: study guides for HEIs], YuNITI, Moscow, Russia.
9. Nemov, R.S. (2001) *Psikhologiya: ucheb. dlya stud. vyssh. ped. ucheb. Zavedeniy v 3 kn.* [Psychology: study guide for students of higher pedagogical institutions: in 3 books], 4th edition, Gumanit. izd. tsentr VLADOS, Moscow, Russia.
10. Kyrychuk, O.V., Roments, V. A. (1995), *Osnovy psykholohii: pidruchnyk* [Fundamentals of psychology: textbook], Lybid, Kyiv, Ukraine.
11. Rubinshteyn, S.L. (1998) *Osnovy obshchey psikhologii: uchebnik: v 2-kh t.* [Fundamentals of general psychology: textbook in 2 volumes], Vol. 1, Piter Kom, St. Petersburg, Russia.
12. Rubinshteyn, S.L. (1989), *Osnovy obshchey psikhologii: uchebnik: v 2-kh t.* [Fundamentals of general psychology: textbook: in 2 vol.], Vol. 2, Pedagogika, Moscow, Russia.
13. Thinking, its characteristics and qualities. Kinds and mechanisms of thinking. Personality psychology of a law enforcement officer: abstract, available at: <http://ua.textreferat.com/referat-11061.html> (дата звернення: 31.05.2018).
14. Attention, imagination, attention: abstract, available at: <http://ua.textreferat.com/referat-11058-1.html> (accessed: 31.05.2018).
15. Eriennmeyer, A. (1879), *Die Schrift. Grundzuge ihrer Phisiologie und Pathologie.* Stuttgart.
16. Gross, A. (1899), *Untersuchungen uber die Schrift Gesunder und Geist-eskranken / Psychologische Arbeiten herausgegeben von Emil Kraepelin.* Leipzig, Bd. 11.
17. Diel, A. (1901), *Uber die Eigenschaften der Schrift bei Gesunden.* Ibid. Leipzig, Bd. 111.
18. Mayer, M. (1901), *Uber die Beeinflussung der Schrift durch den Alkohol.* Ibid. Leipzig.
19. Manaseina, M.M. (1883), *O pisme voobshche, o zerkalnom pisme v chastnosti i o roli oboikh polushariy holovnogo mozha* [About writing in general, about mirror writing in particular and about the role of the hemispheres of the brain], Ya. Treya, St. Petersburg, Russia.
20. Obraztsov, B. (1904), *Pis'mo dushevnobolnykh* [Writing of mentally unsounds], Kazan, Russia.
21. Tomilin, V.V. (1963), *Fiziologiya, patologiya i sudebno-meditinskaya ekspertiza pisma* [Physiology, pathology and forensic examination of writing], Medgiz, Moscow, Russia.
22. Tomilin, V.V. (1969), "Basis of forensic examination of writing", Thesis abstract for Dr. Sc. (Medicine), Moscow, Ukraine.
23. Tomilin, V.V. (1974), *Osnovy sudebno-meditinskoy ekspertizy pis'ma* [Basis of forensic examination of writing], Meditsina, Moscow, Russia.